

جاذبه‌های زمین‌گردشگری و توانمندسازی زنان روستایی در ناحیه دهسلم (خراسان جنوبی)

ملیحه قورچی

دکتری زمین‌شناسی اقتصادی، شرکت معدن یاران لوت
m.ghoorchi@yahoo.com

چکیده

امروزه ژئوتوریسم به‌عنوان یک صنعت فعال در بسیاری از کشورهای پیشرفته شناخته شده و سهم بسزایی در تولید ناخالص ملی این کشورها به خود اختصاص داده است. با توجه به قابلیت‌های جاذبه‌های زمین‌شناختی ایران و توسعه‌نیافتگی بسیاری از جوامع محلی دارای قابلیت زمین‌گردشگری، در این تحقیق تأثیر ژئوتوریسم بر توانمندسازی جامعه محلی، به‌ویژه بانوان روستای دهسلم در استان خراسان جنوبی دارای زمین‌شناسی متنوعی است. در این ناحیه، به‌دلیل غالب بودن اقتصاد کشاورزی و آسیب‌پذیری آن، توجه به دیگر فعالیت‌های توسعه‌ای نظیر گردشگری می‌تواند از جنبه‌های مختلف، تضمینی در بهبود شرایط زندگی روستاییان باشد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که از دیدگاه مناطق میزبان و گردشگران، زمین‌گردشگری اثرات اقتصادی مثبتی نظیر افزایش فرصت‌های شغلی و درآمد را موجب شده است. مشارکت جامعه محلی در توسعه گردشگری نقش مثبت داشته و مشارکت زنان به‌عنوان ابزاری برای افزایش ظرفیت اقتصادی و سیاسی جامعه و حل مشکلات محلی به‌کار گرفته شده است.

کلیدواژه‌ها: ژئوتوریسم، گردشگری، زنان روستایی، توسعه اقتصادی.

۱- مقدمه

ایران از لحاظ پتانسیل‌های گردشگری در زمره ده کشور اول جهان به‌شمار می‌رود (وحیدی راد و پاساد، ۱۳۹۴: ۸۹). کشور ما از معدود کشورهایی است که به‌واسطه موقعیت زمین‌شناسی و جغرافیایی، نمایانگر تنوع و گوناگونی بسیار زیاد در پدیده‌ها و عوارض زمین‌شناختی است. شاید بتوان گفت از تمام گونه پدیده‌های زمین‌شناختی جهان، کم‌وبیش نمونه‌ای در ایران به چشم می‌خورد. جاذبه‌های طبیعی زمین روند گردشگری را در دهه اخیر در سراسر دنیا تحت تأثیر قرار داده و در سال‌های اخیر رشد فزاینده داشته است.

تنوع زمین‌شناسی ایران، زمینه نوع جدیدی از گردشگری به نام زمین‌گردشگری یا ژئوتوریسم (Geotourism) را فراهم کرده است. پدیده‌های زمین‌شناختی در سراسر کشور مانند: غارها، تنگه‌ها، دره‌ها، مناطق فسیلی، دره‌های نشست، شکاف‌های بزرگ زمین‌شناسی، سازندهای زمین‌شناختی، گل‌فشان‌ها، هرم‌های ماسه‌ای، سواحل صخره‌ای - سنگی، معادن باستانی، کلوته‌ها و غیره به‌عنوان میراث‌های زمین‌شناختی می‌تواند در راستای توسعه زمین‌گردشگری مورد استفاده قرار گیرد. از مهم‌ترین مقاصد ژئوتوریستی، ژئوپارک‌ها هستند. ژئوپارک محدوده‌ای است که ویژگی اصلی آن وجود ژئوسایت‌های پراهمیت، طبیعت و محیط‌زیست غنی، ویژگی‌های فرهنگی جذاب و از همه مهم‌تر، مشارکت و حضور فعال جامعه محلی در برنامه‌های توسعه، حفاظت و پایداری است.

بیش از یک‌پنجم مساحت کشور را (افزون بر سیصد هزار کیلومتر مربع) بیابان‌های واقعی دربرگرفته است. بیابان‌های ایران به‌طور عمده ناشی از تأثیر کمربند پرفشار جنب حاره بوده و بخشی از کمربند بیابانی بزرگ کره زمین هستند که بخش‌های دیگر آن را بیابان‌های مشهوری همچون: شبه جزیره عربستان، صحرای آفریقا، سونورای مکزیک، نوادای آمریکا تشکیل می‌دهد. در این مقاله به بررسی تأثیر زمین‌گردشگری بر فعالیت زنان روستای دهسلم در حاشیه بیابان لوت پرداخته می‌شود.

۲- معرفی منطقه مورد مطالعه

روستای دهسلم در بخش مرکزی دهستان «نه» در جنوب غربی شهرستان نهبندان (استان خراسان جنوبی) قرار دارد (شکل ۱). این روستا در جاده نهبندان به شهداد و آخرین روستای حوزه استحفاظی نهبندان است که و تا نهبندان ۱۰۰ کیلومتر فاصله دارد.

شغل اصلی مردم در این روستا، پرورش شتر است و جدا از پرورش شتر، دامداری چندان رواجی ندارد (شکل ۲). هر خانواده برای مصارف شخصی خود از فرآورده‌های دامی، چند رأس گاو و گوسفند و بز دارد. در گذشته، دهسلم ۱۲ کاریز (قنات) داشته ولی امروزه از آن ۱۲ کاریز، فقط دو کاریز آب دارد و باقی خشک شده‌اند. این دو عبارت‌اند از دهسلم و غریب‌کُش که هر دو آبشان شور است و در یک نقطه به یک‌دیگر متصل می‌شوند. قنات روستا نسبت به روستاهای دیگر پرآب‌تر است و لذا کشاورزی نسبت به سایر روستاهای اطراف از رونق نسبی برخوردار است.

دهسلم به دلیل نزدیکی به بیابان لوت، تحت تأثیر آب‌وهوای آن قرار گرفته و تابستان‌های خشک و سوزان دارد. زمین‌های زراعی قابل بهره‌برداری که شامل نخلستان و گندمزار است، در قسمت جنوب دهکده قرار گرفته است. دهسلم به داشتن

نخلستان‌های بلند معروف است. حدود ۴۰۰۰۰ نخل در دهسلم وجود دارد که بخشی از آن متعلق به اهالی مناطق اطراف مثل: نهبندان، چهار فرسنگی، شاه‌کوئی و کوه استندی است.

اختلاف درجهٔ حرارت شب و روز در این منطقه، به دلیل قرار گرفتن در ناحیهٔ کویر لوت بسیار زیاد است. در تابستان شرایط آب‌وهوایی منطقه گرم و خشک و در زمستان نسبتاً سرد است. حداقل درجه حرارت در این منطقه در بهمن‌ماه است و تا ۱۰- می‌رسد و گرم‌ترین درجه حرارت این منطقه در تیرماه به ۵۵ درجهٔ سانتی‌گراد هم می‌رسد. نزولات جوی بیشتر در فصل زمستان و اوایل بهار صورت می‌گیرد و معمولاً به شکل رگبار باران و کمتر برف است. به لحاظ پوشش گیاهی نیز محدودهٔ فقیر بوده و تنها در مسیل‌ها و آبراهه‌های اصلی و فرعی تراکم گیاهی آشکار می‌شود.

شکل ۱. موقعیت و راه‌های دسترسی به دهسلم در شرق کشور.

شکل ۲. رونق ساربان‌ی به دلیل ویژگی‌های آب‌وهوایی منطقه

۲- جاذبه‌های ژئوتوریسمی ناحیه دهسلم

از مهم‌ترین مبانی فلسفه اجرای برنامه‌های زمین‌گردشگری، افزایش دانش علوم زمین و عمومی‌سازی آن در یک منطقه است. آشنایی جوامع محلی با میراث زمین‌شناختی و مفاهیم مربوط به آن منجر به احترام به دارایی‌های طبیعی و فرهنگی، تاریخی جامعه مقصد شده و عموم مردم را به آشنایی و لذت بردن از پدیده‌های زیبای زمین‌شناسی و همچنین حفاظت و نگهداری از این میراث ارزشمند دعوت می‌کند، لذا در این بخش به معرفی جاذبه‌های زمین‌شناسی ناحیه مورد مطالعه می‌پردازیم.

ژئومورفولوژی این منطقه بیشتر شامل کوه‌های کم‌ارتفاع و اشکال تپه‌ماهوری است. مسیل‌های فصلی متعددی از نوع آبراهه‌های دندریتی و زاویه‌دار که تا مراکز کم‌ارتفاع و اغلب پست کویر لوت ادامه می‌یابد، در منطقه قابل مشاهده است. در مسیر نهبندان به دهسلم، مجموعه‌ای از کوه‌های مینیاتوری (مریخی) قرار دارد که هرچند نسبت به کوه‌های مشابه در چابهار و قشم، کاستی‌هایی دارند، اما ویژگی‌هایی خاصی هم دارند که آن‌ها را متمایز می‌کند.

محل پایگاه‌های میراث طبیعی بیابان لوت در استان خراسان جنوبی روستای دهسلم، در استان کرمان شهاد و در استان سیستان و بلوچستان روستای نصرت‌آباد است. روستای دهسلم به‌عنوان آخرین روستا از حوزه استحفاظی نهبندان و مجاورت آن با این بیابان موجب شد به‌عنوان مقر پایگاه بیابان لوت خراسان جنوبی معرفی شود. بیابان لوت معروف است که گرم‌ترین نقطه زمین را در دل خود جای داده است. همچنین بلندترین تپه‌های ماسه‌ای، بلندترین و طویل‌ترین کله‌ها و نبکاهایی که در زمره بلندترین‌های جهان هستند، در بیابان لوت واقع شده‌اند. دهسلم دارای مرتفع‌ترین، وسیع‌ترین و زیباترین تپه‌های ماسه‌ای کشور است که مورد توجه بسیاری از کویرنوردان داخلی و خارجی است.

ریگ یلان یکی از بیابان‌های بکر و جذابی است که مرتفع‌ترین هرم‌های ماسه‌ای دنیا را دارد. کوه‌های ماسه‌ای با چاله‌های عمیق که حاصل بادهای ۱۲۰ روزه سیستان است از هم فاصله گرفته و رسیدن به ریگ یلان را سخت کرده است. برای رسیدن به ریگ یلان یکی از بهترین مسیرها، روستای «دهسلم» است که در فاصله ۳۵ کیلومتری به ریگ یلان قرار دارد. این روستا یکی از مهم‌ترین روستاهای کویری نهبندان است که جاذبه‌های گردشگری زیادی مانند: بزرگ‌ترین نخلستان خراسان، دریاچه نمک، رودشور و زمین‌های پاشتری دارد. علاوه بر جاذبه‌های طبیعی، دو قلعه قدیمی در این روستا وجود دارد که هر کدام نام و قنات مخصوص به خود داشته و به نام‌های قلعه محمدتقی خان، ده بالا و شوره‌گزرک معروف هستند. همچنین در فاصله کمی از شهر نهبندان، آس‌بادهای خوان‌شرف شهرت میراثی ویژه‌ای دارند.

۳- اثرات زمین‌گردشگری بر توانمندسازی زنان روستایی

واژه توانمندسازی در متون متعدد و مختلف به‌وسیله سازمان‌ها و اشخاص مختلف مورد استفاده قرار گرفته است و از دهه ۱۹۶۰ میلادی با فعالیت‌های سیاسی رادیکالیست، گروه‌های توسعه اجتماعی شمال و جنوب، همچنین فعالیت‌های فمینیستی در زمینه‌های آموزش و روان‌شناسی گسترش یافته است (اکسال و بادن، ۱۹۹۷: ۱۲۱).

شارپلی معتقد است که توسعه گردشگری، افزایش نقش زنان در جوامع سنتی و دورافتاده را موجب می‌شود (مهدوی، ۱۳۸۱: ۷۷). باتلر نیز بر این باور است که توسعه گردشگری به افزایش فرصت‌های شغلی زنان، ارتقای پایگاه اجتماعی، ایجاد

اشتغال و خودکفایی، ایجاد فرصت‌های دستیابی به موقعیت و جایگاه مدیریت و رهبری و افزایش فرصت‌های آن‌ها برای فعالیت و موقعیت‌های جانبی می‌انجامد (مهدوی، ۱۳۸۱: ۷۷).

روستای «دهسلم» یکی از روستاهای هدف گردشگری استان خراسان جنوبی است. به دلیل وجود ویژگی‌های زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی خاص در این منطقه، در سال‌های اخیر بسیاری از گردشگران این مسیر را برای سفرهای خود انتخاب کرده‌اند. در بحث ثبت جهانی کویر لوت و متعلقات آن، این روستا اهمیت بیشتری در طرح‌های مربوط داشته است. از آن جمله می‌توان ساماندهی مسیرهای دسترسی به بیابان، هماهنگی‌های لازم برای ایجاد زیرساخت‌های گردشگری مناسب، راه‌اندازی اینترنت، ایجاد خانه صنایع‌دستی و ... را نام برد.

از آنجایی که یکی از رویکردهای اصلی دولت در راستای رفع محرومیت و ایجاد محرک‌های توسعه و دستیابی به هدف‌های تعیین شده در سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور، بهره‌گیری از توان منطقه‌های محروم، به‌ویژه روستاها در گردشگری است؛ لذا توجه به نقش زنان روستایی در توسعه زمین‌گردشگری اهمیت فراوانی دارد. روستای دهسلم یکی از نمونه روستاهایی است که مدیریت زنان در آن نقش اساسی دارد. فعالیت‌های مختلف زنان، به‌ویژه دهیار خانم این روستا باعث شده رونق بیشتری نسبت به روستاهای همجوار داشته باشد. مدیریت زنان در روستا باعث شده مردم سنت‌های رفتاری و فرهنگی خویش را در نوع پوشش و حتی نوع زندگی، به‌خوبی حفظ کنند.

اکثر تولیدات دستی زنان روستا، به نوعی وابسته به نخل است. با توجه به رونق گردشگری حصیربافی از صنایع‌دستی رایج در این روستا شده است. حدود ۳۰ نفر از زنان دهسلم در تولید صنایع‌دستی از قبیل: قالی، قالیچه، گلیم و پارچه که از موی شتر بافته می‌شود و انواع تولیدات حصیری مانند: کلاه، زیرانداز، عروسک‌های حصیری و ... فعالیت می‌کنند. با توجه به شغل پرورش شتر یکی دیگر از صنایع‌دستی این روستا، دست‌بافته‌های زنان از موی شتر است که بسیار زیبا و چشم‌نواز است. همچنین با همکاری و مشارکت شرکت تعاونی محل، خرماي دهسلم در شهرستان‌های اطراف به فروش می‌رسد.

یکی دیگر از اقدامات مهم و اساسی در روستای دهسلم اعلام آمادگی تعدادی از اهالی روستا در پذیرایی از میهمانان داخلی و خارجی در خانه‌هایشان است. در این راستا، تعدادی از اهالی روستا آمادگی خود را برای تبدیل خانه‌هایشان به اقامتگاه‌های بوم‌گردی اعلام کردند. در این خصوص، آموزش‌های لازم به این افراد داده شده است. به‌طور مثال مقرر شد این خانه‌ها به امکانات مورد نیاز گردشگران از جمله سرویس‌های بهداشتی متناسب با گردشگران خارجی مجهز شود.

ایجاد کمپ کویرنوردی در این منطقه زیرساخت‌های مورد نیاز برای حضور گردشگران در کویر این منطقه را فراهم کرده است. گردشگران پس از بازدید در محل سیاه‌چادر با چای و نان محلی پذیرایی می‌شوند و کتابچه، بروشور و نقشه راهنما در اختیار آن‌ها قرار می‌گیرد.

۵- نتیجه‌گیری

ایران با دارا بودن بیش از ۶۵ هزار روستا دارای جاذبه‌های خاص و متنوع فرهنگی، مذهبی، طبیعی و تاریخی است (لطیفی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۹). تغییرات سریع در زندگی شهری و روستایی و کاهش جمعیت روستاها ایجاد می‌کند تا با رویکردهای

نوین و کاربردی به مفهوم توسعه روستایی پرداخته شود. یکی از این رویکردهای جدید توجه به توسعه ژئوپارکها در نزدیکی روستاهاست.

ایران و به خصوص شرق ایران با داشتن جاذبه‌های زمین‌شناسی متعدد بهشت زمین‌شناسان لقب گرفته است. گسترش زمین‌گردشگری از دید فرصت‌ها، منابع و مزایا، یک راهبرد مؤثر در راستای تعدیل نابرابری میان روستا و مناطق محروم و شهر است که با فراهم کردن فرصت‌های جدید برای بسیاری از روستاها و مناطق کم‌درآمد به جامعه روستایی حیات دوباره داده و موجب توسعه این نواحی می‌شود.

ژئوپارک‌های جهانی یونسکو تأکید جدی بر توانمندسازی زنان از طریق برنامه‌های آموزش متمرکز یا از طریق توسعه همکاری‌های زنان دارد. در این راستا، تعاونی‌های زنان در ژئوپارک‌های ملی یا جهانی فرصتی را برای زنان فراهم می‌کنند تا درآمد بیشتری را در منطقه خود و با توجه به شرایط خود کسب کنند. در توسعه گردشگری در منطقه دهسلم نقش جوامع محلی و به‌ویژه زنان روستایی در آن بسیار پررنگ بوده است. ایجاد مشاغلی مانند: فروش صنایع دستی، بوم‌گردی و توسعه سایر مشاغل مرتبط با گردشگری همچون: صنایع خدماتی اثرات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی ملموس و پایداری را برای جوامع محلی این منطقه، به‌ویژه زنان روستایی ناحیه دهسلم داشته است.

۶- مراجع

- مهدوی، داود، (۱۳۸۱)، نقش توریسم در توسعه نواحی روستایی پیرامون شهرها و ارائه مدل استراتژیک؛ مطالعه موردی: دهستان لواسان کوچک. پایان نامه کارشناسی ارشد. جغرافیا. تهران. دانشگاه تربیت مدرس.
- وحیدی راد، علی اکبر؛ پاساد، مجید، (۱۳۹۴)، تحلیلی بر نقش جاذبه‌های توریستی سیسخت در جذب گردشگران با تأکید بر امنیت. فصلنامه دانش انتظامی کهگلویه و بویراحمد، شماره بیستم، دوره ۸، ۸۶-۱۱۰.
- لطیفی، سمیه؛ نادری مهدی، کریم؛ و زلیخایی سیار، لیلا، (۱۳۹۲)، موانع مؤثر بر توسعه فعالیت‌های گردشگری در نواحی روستایی همدان (با تأکید بر روستاهای هدف گردشگری)، برنامه ریزی منطقه ای، سال سوم، شماره ۹. صص ۷۸-۸۵.
- Oxaal, Z and Baden, S. (1997). Gender and Empowerment: Definitions, Approaches and Implications for Policy. 2, Available at: <http://ids.ac.uk/badge>